

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Камелия Ханчева, хабилитирана по професионално направление 3.2
Психология, Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет,
катедра Обща, експериментална, развитийна и здравна психология

на дисертационен труд на тема: „ СЕМЕЙНО ФУНКЦИОНИРАНЕ И ПРОСОЦИАЛНО
ПОВЕДЕНИЕ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ“

за придобиване на научната степен „доктор“ по професионално направление 3.2.
Психология (Консултативна психология), на **Росица Йорданова Йорданова**, катедра
„Социална, Организационна, Клинична и Педагогическа Психология“, с научен
ръководител проф. д.пс.н. Теодора Стоева

Рецензията е изготвена в отговор на ректорска заповед РД-38-398 от 12.07.2024 и на основание чл. 4 от Закона за развитието на академичния състав в Република България (обн. ДВ, бр. 38 от 21.05.2010 г., изм. ДВ. бр.81 от 15.10.2010 г., изм. ДВ. бр.101 от 28.12.2010 г.; изм. Бр. 68 от 02.08.2013 г., в сила от 02.08.2013 г.) и Преходните и заключителни разпоредби на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“, във връзка със защитата на задочен докторант по професионално направление 3.2. Психология, Консултативна психология за назначаване на научно жури.

1. Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Дисертационният труд е организиран около изследването на важни за психологическата наука конструкти и си поставя за задача осветляването на аспекти от семейното функциониране и възрастовата динамика, които са слабо проучени. Задълбоченото познаване на теориите за системите и в частност на системната фамилна теория, както и на

натрупаните през последните осем десетилетия наблюдения, данни и практики в областта на семейното консултиране са изложени прецизно, задълбочено и фокусирано в първата част на работата. Втората теоретична част въвежда конструкта просоциално поведение, който е обект на научен интерес в последните десетилетия и продължава да провокира търсения в изследователски план, поради факта на огромната му значимост за разбирането, превенцията и консултирането на феномени от индивидуален, семеен и социален порядък. Развитието и проявленията на просоциално поведение през целия период на юношеството са находчиво избрания, централен изследователски въпрос в дисертацията, като търсенето на фактори от семейното функциониране и личностови характеристики като емпатията поставят нов фокус и задават оптимистично позитивен тон на работата. Отвъд шаблонното твърдение за намаляващото значение на родителите като фактор в развитието през юношеството, настоящата дисертация убедително опровергава както спекулативните твърдения от типа на „родителите са виновни за всичко“, така и разбирането на влиянията само в една плоскост. Просоциалното поведение в юношеството е многофасетен конструкт, който има множество детерминанти и фактори, влияещи на проявлението му. Фактори като емпатия и морално развитие на всеки индивид, влиянието на сиблинговата семейна субсистема, на групата на връстниците, влиянието на родителите, на семейната отношенческа динамика и други културни и социално-икономически фактори са включени в модела от изведените взаимозависимости. Съвременните изследвания подчертават критичната роля на семейното функциониране при формирането на просоциалното поведение по време на юношеството. Ефективната комуникация, емоционалната подкрепа, родителският мониторинг и положителното моделиране на роли са ключови измерения, които допринасят за развитието на емпатия и просоциалните тенденции и действия през юношеството. Докторантката изследва именно тези процеси, в тяхната многоаспектност. Значимостта на избраната тема е безспорна, като се има предвид, че разбирането на тази динамика може да даде информация за интервенции и политики, насочени към насърчаване на здравословното развитие на юношите, различни общности и цялото общество.

2. Точно формулирани цели и задачи на дисертацията

Целите на представения труд са ясно дефинирани през обекта (просоциалните тенденции в юношеска възраст), предмета (връзката между компонентите на възприетото

от юношите семейното функциониране и степента на проява и вида на просоциални тенденции) и изследователски въпрос „Има ли и каква е връзката между тенденцията за просоциални прояви при юношите и функционирането на семейството, в което живеят?“

3. Степен на познаване на състоянието на проблема и структура на дисертацията

Дисертационният труд следва класическата структура на теоретична и емпирична част увод, заключение, литература и приложения с общ обем 228 страници, от които 73 таблици и 12 диаграми. Впечатлява обемът и подборът на цитирани източници: 268 заглавия, демонстриращи отлично познаване както на българските, така и на чуждоезичните съвременни и класически разработки по темата.

Богатият литературен обзор в теоретичната част, подчинен на основните теми – семейството, юношеската възраст и просоциалното поведение – полага стабилна и задълбочена основа, над която се градят хипотезите на емпиричното изследване. Обсъждането на резултатите и изводите от изследването придобиват мащаба на обобщения и разкриване на тенденции в национален план, именно поради ясната теоретична рамка и осмисленост на конструктите в единна парадигма.

4. Съответствие на избраната методология и методика на изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд

Методологията на изследването напълно съответства на поставените цели и задачи. Докторантката прави българска валидизация на езиково адаптиран, но малко използван в български контекст инструмент - McMaster Model of Family Functioning (MMFF), който е подбран като адекватно отразяващ предпочетения, изчерпателен нов модел на семейно функциониране, разработен от Макмастър и колеги.

Емпатията се изследва с добре познат и утвърден инструмент на Дейвис (IRI) в българска адаптация и валидизация на Пл. Калчев.

Просоциално поведение следва създадената от Pfattheicher, Nielsen, Thielmann (2022) концептуализация, и оценява множество аспекти без да преименува и предефинира конструкта. Един от приносните моменти в дисертацията е адаптирането и валидизацията на този инструмент.

Резултатите от проведените анализи разкриват интересни взаимовръзки между компонентите на семейното функциониране и просоциалното поведение на юношите, което потвърждава хипотезата за техните значими влияния.

На първа стъпка, за проверка на формулираните хипотези са направени редица корелационни анализи, демонстриращи значима и връзка между дименсии като "Общо функциониране на семейството" и "Кризисен тип просоциално поведение". Негативната стойност на взаимовръзката предполага, че колкото по-високо юношите оценяват функционирането на семейството си, толкова по-малко вероятно е те да демонстрират просоциално поведение в кризисни ситуации. Донякъде изненадващата посока на тази връзка е осмислена теоретично и проверена в последващите анализи. Регресионният анализ допълнително подчертава ролята на семейните фактори върху различни форми на просоциално поведение. Средно по сила влияние имат факторите "Решаване на проблеми", "Комуникация" и "Контрол на поведение" върху емоционалните аспекти на просоциалното поведение, докато "Афективна въввлеченост" и "Общо функциониране" оказват влияние върху алтруистичните прояви. Способността на семейството да разпределя роли и регулира поведението има положителен ефект върху готовността на юношите да помагат, особено в ситуации, когато помощта е поискана.

Установени са и интересни и значими връзки между компонентите на семейното функциониране и емпатията, което подкрепя частично една от хипотезите. Корелационните анализи разкриват връзки между различни аспекти на семейната динамика и емпатийните дименсии, като "Решаване на проблеми", "Афективна въввлеченост" и "Контрол на поведението" се свързват с по-ниска емпатийна загриженост. Последващият регресионен анализ показва посоката на влиянието – факторите "Комуникация", "Афективна въввлеченост" и "Общо функциониране" влияят върху способността на юношите да приемат чужда перспектива. В допълнение, различни компоненти на семейното функциониране като "Решаване на проблеми", "Афективна отзивчивост" и "Контрол на поведението" допринасят за емпатийната загриженост и фантазирането.

Тези резултати подчертават ролята на емоционалната свързаност и поведението в семейството за развитието на емпатията при юношите, като установените връзки демонстрират съществени зависимости между семейната среда и емпатийните тенденции.

Работата е обоснована върху широк спектър от теоретични и емпирични изследвания, като използва иновативни количествени методики за анализ, сред които са The Family Assessment Device (FAD), „Индекс на междуличностно реагиране“ (IRI) и Prosocial Tendencies Measure - Revised (PTM-R). Резултатите убедително доказват наличието на силна връзка между ефективното семейно функциониране и просоциалните тенденции и емпатията при юношите, като разкриват различни нива на влияние на отделните компоненти на семейното взаимодействие върху различните типове просоциално поведение.

Перспективата за бъдещи изследвания с лонгитюден дизайн при проследяване на развитието на просоциалното поведение във възрастов план от ранното до късното юношество и зрелостта е отворена за следващи етапи от научно професионалното развитие на докторантката. Подобно мащабно национално изследване, постижимо при хабилизация или голям докторат е пожеланието за следващата логична стъпка в изследователските търсения на Росица Йорданова.

5. Научни приноси

Дисертационният труд представлява значителен научен принос в областта на изследванията в полето на семейното консултиране и терапия и на просоциалното поведение в юношеска възраст.

Авторката демонстрира изключителна задълбоченост и широта на познанията, като предоставя комплексен и многопластов анализ на съществуващата научна литература и емпирични данни в изчерпателен литературен обзор, детайлен преглед на системната теория, изчерпателен преглед на биологичните, социалните, психологичните и философските подходи за разбиране на просоциалното поведение. Тези систематизации на различните теоретични перспективи са особено полезни за изследователите в областта.

Използвайки многодименсионален подход, изследването задълбочава познанията в тази област, като поставя просоциалното поведение в контекста на семейната система. Това позволява да се разглежда този аспект на социалната активност като динамичен конструкт, тясно свързан със семейното взаимодействие, а не като резултат от изолирани диадични отношения. Този подход предлага нови начини за анализ и интерпретация на данните, което допринася за обогатяване на научното знание в областта.

Настоящата работа представлява значителен принос към разбирането на ролята и влиянието на семейното функциониране върху просоциалните поведения и емпатията на юношите. Изследването допринася и с изключително важни емпирични данни, очертаващи профила на българското семейство през призмата на възприятието на юношите. В този контекст става ясно, че юношите оценяват своите семейства като функциониращи ефективно, с адаптивни модели за справяне с трудности и емоционално отворена комуникация. Това предоставя основа за бъдещи проучвания и практически приложения в областта на семейната психология и просоциалното развитие.

Особено интересни са данните, свързани с различията между половете в просоциалното поведение, както и със специфични реакции при различни семейни структури. Изследването показва, че момчетата демонстрират по-висока склонност към съпричастност и идентификация с другите, докато момчетата също проявяват просоциални тенденции, но в по-малка степен. В същото време юношите с братя и сестри показват по-голяма склонност към помагачо поведение в кризисни и емоционално натоварени ситуации.

Емпиричното изследване и анализите потвърждават влиянието на семейното функциониране върху просоциалните тенденции и емпатията в юношеска възраст. Най-важното заключение е, че различни аспекти на семейното функциониране оказват статистически значимо влияние върху пет от шестте форми на просоциално поведение: емоционален, кризисен, услужлив, публичен и алтруистичен тип. Тези данни подчертават колко е важно доброто семейно функциониране за развитието на просоциалните нагласи у младите хора, което би могло да има дълготраен позитивен ефект върху тяхното поведение в бъдеще. Тези резултати са от съществено значение за практическите приложения и интервенции в семейната терапия и образованието.

Силната страна на това изследване е не само неговата теоретична дълбочина, но и практическият принос. Адаптацията и валидизацията на важни методики за оценка на просоциалните тенденции и семейното функциониране създава база за бъдещи проучвания и интервенции в областта на семейната динамика и развитието на просоциалното поведение.

В заключение, този труд допринася значително както към теоретичните концепции за просоциалното поведение и семейната динамика, така и към практическото им приложение,

предоставяйки нови перспективи за изследвания и интервенции в тази област на психологическата наука.

Дисертационният труд очертава профила на българското семейство с едно или повече деца в юношеска възраст, през възприятието на юношата за функционирането на семейството. Това предоставя ценни данни за социалната и културната специфика на семейните отношения в България към настоящия момент.

Росица Йорданова извежда прецизно не само достойнствата на работата, но и критично обсъжда както частично потвърдените хипотези, така и ограниченията на работата, което позволява един максимално обективен поглед и възможност за репликиране и сравняване на получените резултати и планиране на бъдещи изследвания.

Авторефератът е изготвен в съответствие с насоките и стандартите за представяне на дисертационен труд. Синтезираната и богато илюстрирана с таблици и графики информация, ялната последователност на хипотези, резултати и изводи, превръщат автореферата във високоинформативен научен текст, в полза и на теоретично и на практико-приложно настроените колеги в областта.

6. Препоръки

Всички отправени препоръки са взети под внимание, което личи от внимателно редактирания цялостен текст. Забележките, които бяха предимно от техническо естество нямат отношение към съдържанието. Дисертационният труд има цялостен, кохерентен и завършен вид с висока аучна стойност.

7. Заключение

Представеният труд е автентичен авторски текст, включващ теоретично осмисляне, синтез на съществуващи модели за семейно функциониране и просоциални поведения, като въвежда нов поглед върху изследваните феномени. Дисертационният труд предоставя ценен принос за науката и предлага солидна основа за бъдещи изследвания в областта на семейното функциониране и просоциалното поведение в юношеска възраст.

Всички изискуеми от Закона за развитието на академичния състав в Република

България атрибути и основания са налице за присъждане на Росица Йорданова на научната и образователна степен „доктор“.

София, 19 юни 2024 г.

ПОДПИС:

/доц. д-р Камелия Ханчева/